

КАПІТАЛ ЧИ ФОНД: ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ОБЛІКОВИХ КАТЕГОРІЙ НА ТЛІ ІДЕЙ Й. ШУМПЕТЕРА

Висвітлюється недоліки тлумачення основоположних облікових категорій. Для обґрунтування їхньої сутності використовується як авторське розуміння, так і видатних учених, економістів і бухгалтерів минулого і сучасних. Підкреслюється, що наявна еkleктика тлумачень категорій капіталу і фонду зумовлена відходом вітчизняної облікової теорії від надбань світової, і це зумовлено, як висловлювався Й.-А. Шумпетер, "ідеологічним баченням", котре тривалий час було в нас панівним.

Ключові слова: капітал, фонд, облікові категорії.

Постановка проблеми. На відміну від інших облікових категорій, приміром, активів, пасивів, основних засобів, оборотних коштів тощо, стосовно яких можна вжити слова Й. Шумпетера: "... Існує широке коло явищ, що ніяк не зачіпають наших емоцій, і тому вони уявляються різним людям однаково", капітал як облікова категорія належить до таких де "пафос пристрасного твердження або пристрасного заперечення інколи приводять до підтасування методів аналізу", позаяк "правила і прийоми аналізу в тій же мірі незалежні від ідеології, в якій наше бачення пронизане нею" [1, 143]. Зокрема, упродовж 30-90-х років ХХ ст. саме в результаті ідеологічних табу у вітчизняній обліковій теорії категорія капіталу була вилучена і на заміну їй увели іншу - фонд.

Проте й повернувши капітал в арсенал категоріального апарату теорії бухгалтерського обліку, що сталося в Україні наприкінці ХХ ст., науковці донині не спромоглися виробити ясного розуміння його сутності, як, до речі, й поняття фонду.

Оскільки при такій неясності годі розраховувати на те, що бухгалтерський облік, буде надійним засобом формування інформації для менеджерів та забезпечення ними контрольної функції, то проблема економічної сутності капіталу, на наш погляд, є важливою не тільки в теоретичному, але й практичному плані, зумовлюючи актуальність наукових досліджень, спрямованих на її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто підкреслити, що терміни "капітал" та "фонд" за мовними словниками витлумачуються практично як синоніми (рис.1).

«Капітал (нім. Kapital, франц. capital, спочатку – головне майно, головна сума, від лат. capitalis – головний)» [2, 308].	«Фонд (франц. fond, від лат. fundus – основа) – 1) Запаси, ресурси, нагромадження; капітал» [2, 716]
Капітал – сукупність коштів (майно, гроші, нерухомість), що приносять прибуток [3, 571]	Фонд – 1. Ресурси, запаси... 2. Кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення ... [3, 1543]

Рис. 1. Тлумачення капіталу й фонду за словниками іншомовних слів і української мови

Так само змішаним є тлумачення цих термінів у теорії бухгалтерського обліку. Зокрема, тривалий час у колишньому СРСР, саме як облікова категорія замість капіталу фігурувало поняття фонду - статутного, неподільного, а в тому числі - фонду в частині основних та оборотних засобів

підприємства, що було відповіддю на критику в ході т. зв. "великої дискусії" 30-х років минулого століття: "В балансознавстві кладеться в основу така економічна теорія, з якої випливає, що між СРСР і капіталістичною країною немає ніякої різниці..." [4, 475].

Отже, не дивно, що О. Рудановський, який власне і був головним творцем теорії балансознавства, а тому "його ідеї більше притягували увагу каральних органів, аніж колеги, ... запропонував нове, більш правильне поняття - фонд замість старого - капітал..." [4, 470].

І лише в 90-х роках ХХ ст., коли нарешті усвідомили, що справді-таки "немає ніякої різниці" принаймні щодо балансознавства, адже й зовнішньо баланс - чи то бухгалтерський - Головна книга, - чи як форма звітності в більшості країн виглядає однаково, облікова категорія "капітал" повернулася на круги своя, тобто у План рахунків баланс підприємства. Але як стверджував Й.-А. Шумпетер: "... Бачення, а воно ідеологічне майже за визначенням... спонукає нас бачити факти так, а не інакше...", [1, 143-144], до введеної у 30-ті роки ХХ ст. категорії настільки звиклись, що цей реверс визнається не всіма: "Цікаво відзначити, що такий... рахунок, як Статутний фонд, помилково названий зараз Статутним капіталом..." [4, 496]. Причому його визначення в економічній теорії (колишній політекономії) також не може слугувати в якості об'єкта бухгалтерського обліку, оскільки стосується виробничих відносин з приводу експлуатації трудящих [5, 3].

Постановка завдання. З урахуванням викладеного, метою статті та її завданням є привертання уваги до сутності цих категорій саме з позицій облікової теорії.

Основний матеріал. Незважаючи на використання категорії капіталу ще в часи Арістотеля, ясного розуміння її сутності донині немає, оскільки на відміну від інших понять, це є лише абстракцією. Тому все відбувається тут точно так, як підкреслив у свій час Й. Шумпетер: "... Звичайно, в економічній науці (і ще більше в інших суспільних науках) сфера строго перевіюваних явищ обмежена. Багато з них входить у сферу особистого досвіду, а вже звідти вигнати ідеологію... неможливо" [1, 144-145].

Власне саме тому категорія капіталу стала тим головним засобом, яким довгі роки пояснювали не тільки відмітності виробничих відносин при соціалізмі й капіталізмі; щодо останнього він вважався "засобом експлуатації та привласнення чужої неоплаченої праці" [5, 254], тому, ясна річ, для соціалізму капітал - чужа дефініція, але пробували підводити "теоретичну" базу стосовно нібито існування двох видів бухгалтерського обліку - капіталістичного й соціалістичного.

Мовляв, "капіталістичний" бухгалтерський облік "... сприяє посиленню експлуатації трудящих. За допомогою обліку здійснюється контроль за колообігом капіталу..., фіксується і

контролюється процес зростання вартості, руху й росту капіталу. Бухгалтерський облік при соціалізмі стає все більш дійовим засобом управління народним господарством і стимулювання ефективності суспільного виробництва" [6, 4].

Або ж: "Облік у капіталістичному суспільстві відображує рух індивідуального капіталу... Соціалістичний облік є засобом залучення трудящих до управління господарською діяльністю... облік у капіталістичному суспільстві спрямований на збереження приватної власності... облік в умовах соціалістичної економіки виконує три важливі функції:... контрольну (контроль за ... збереженням соціалістичної власності)..." [7, 6 - 12].

Звісно, такі ідеологеми треба було чимось підкріплювати, так би мовити, на категоріальному рівні. Бо насправді і при капіталізмі, і при соціалізмі "переважна маса безпосередніх товаровиробників позбавлена засобів виробництва... Хоч формально у республіках колишнього СРСР була проголошена суспільна власність на засоби виробництва, але їх фактично узурпували верхівка партійного, радянського та державного апарату. Засоби виробництва (в тому числі земля) були зняряддям експлуатації. За так званого соціалізму... ступінь експлуатації був вищий, ніж у розвинених країнах Заходу" [5, 254-255].

Тому-то "ідеологи комуністичного устрою", окрім "експропріації інших форм власності і штучного перетворення їх в єдину "загальнонародну", яка в колишньому СРСР ототожнювалася з державною" [8, 178], аби замаскувати, що "за тоталітарної системи трудящі не були власниками засобів виробництва, а ці засоби - загальнонародною власністю", бо "суб'єктом власності була верхівка бюрократичного апарату", постарались, щоби "у політичній економії колишнього СРСР для теоретичного вираження протилежної за соціально-економічним змістом категорії "капітал" обґрунтовувалося поняття "фонди". Вважалося, що фонди, на протигагу капіталу, є власністю самих трудящих, що вони... не є зняряддям експлуатації..." [5, 256].

Ну чим не афористичне: при капіталізмі існує експлуатація людини людиною, а при соціалізмі - навпаки! Причому точно із зауваженням Й. Шумпетера: "У соціальних науках (Socialwissenschaften) нам доводиться мати справу з таким клубком впливів - взаємозв'язків і взаємозалежностей, - у якому легко втратити нитку, що веде нас від причин до наслідків" [9, 155] якраз і втратили "нитку Аріадни" в лабіринті категорій і, замість розглядати поняття фонду, так би мовити, як "неречові знаки речових відносин",

перекрутили його сутність.

Адже і в економіці загалом, і в бухгалтерському обліку, зокрема, - вона давно сформульована. Приміром, Й. Шумпетер категорію "фонд" тлумачив як "суми, які витрачаються на придбання засобів виробництва" [9, 166]. Видатний італійський теоретик бухгалтерського обліку Ф. Беста (1845-1923) "проголосивши, що об'єктом обліку виступають не самі цінності, а їхня вартість..., висунув теорію фонду, яка стала знаменитою. Фонд - це загальний обсяг вартості, вкладений у підприємство"... [4, 129].

Оскільки ці визначення якнайкраще підходили, аби затушувати, що про жодний капітал нібито не йдеться, адже в колишньому СРСР останній розглядався винятково як "виробниче відношення, за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага, ціннові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці" [5 254], це стало основою мімікрії теорії бухгалтерського обліку до існуючих на той час ідеологічних кліше.

Такий стан тривав досить довго, аби остаточно заплутати суть справи. У тому числі навіть в економічній теорії через це взагалі заплутались у тлумаченні згаданої вище апокрифічної категорії "фонди", яку ввели у 30-х роках ХХ ст., аби підкреслити таку надуману різницю, правда, не вказуючи, що запозичили її у тих же "буржуазних" учених, заодно перекрутивши її сутність.

Так, якщо Ф. Беста вважав фонд загальним обсягом вартості, вкладеної в підприємство, отже, джерелом основних і оборотних засобів [4, 129], то в економічній теорії, починаючи від К. Маркса й донині, фонди ототожнюють із засобами виробництва: "У середині 90-х років у США налічувалося понад 11 тис. народних підприємств, викуплених трудящими. На них переважно подолано відчуження працівників від засобів виробництва, експлуатацію тощо. Тому засоби виробництва на цих підприємствах перестали бути капіталом. Адекватнішою категорією, яка б розкривала соціально-економічну природу засобів виробництва на народних підприємствах, було б поняття "народні фонди" (або навіть "народний капітал") [5, 256].

Подібне сталося уже в наші дні, коли жага мімікрії стала проявлятися з іншого діаметрально протилежного боку, оскільки доступ до зарубіжних перекладних видань дав можливість долучитись до теорії бухгалтерського обліку Заходу. І тут уже без жодного примусу почали "розвивати" будь-що, аби тільки іноземне, не зупиняючись навіть перед таким самим сплутуванням однакових за змістом категорій, що очевидне стосовно термінів "витрати" й "затрати", які дехто намагається,

вслід за сутністю, мовляв, витрати - це те що придбано, але ще є в наявності як запаси, а затрати - фактичне використання придбаних запасів на виробництво продукції. Бо досить було б прочитати про це у Й. Шумпетера: "Ділова людина розглядає як витрати ту суму, яку вона змушена сплачувати іншим господарським суб'єктам для того, щоби одержати свій товар або засоби його виробництва, тобто свої витрати на виробництво або придбання (Підкр. - П. Х.) товарно-матеріальних цінностей" [9, 90-93], аби зрозуміти їхню синонімічність. Тим більше, що й у словниках української мови чітко значиться: витрати і затрати - одне й те саме!

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, розуміння ідентичності "основних фондів" з капіталом хибне, бо насправді такої тотожності немає, адже засоби виробництва є споживною вартістю - уречевленням конкретної праці, а капітал - це абстрактна праця, так би мовити, "економічний флогістон".

Втім, автор не претендує на безспірність висловлених міркувань, тому подальші дослідження в цьому напрямі мають перспективу.

Список літератури

1. Шумпетер Й. А. История экономического анализа / Шумпетер Й. А. // - М.: Истоки.- Вып.1, 1989.
2. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. - К.: Гол.ред. УРЕ, 1977. - 775 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. - 1736 с.
4. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: От истоков до наших дней / Я. В. Соколов. - М.: Аудит ЮНИТИ, 1996. - 638 с.
5. Мочерний С. В. Економічна теорія: Посібник для студ. / С. В. Мочерний. - К.: Вид.центр "Академія", 1999. - 532 с.
6. Гофман Г. Я. Очерки развития форм бухгалтерского учёта / Гофман Г. И., Капелюш С. М.- М.: Финансы, 1965. - 123 с.
7. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку / Н. М. Грабова. - К.: Вища школа, 1979 - 328 с.
8. Лукинов І. І. Вибрані праці. У двох книгах. - Кн..1 / І. І. Лукинов. - К.: ННЦ ІАЕ, 2007, 816 с.
9. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Шумпетер Й. А. - М.: Прогресс, 1982.

**КАПИТАЛ ИЛИ ФОНД: ЭВОЛЮЦИЯ ПОНИМАНИЯ УЧЕТНЫХ КАТЕГОРИЙ
НА ФОНЕ ИДЕЙ Й. ШУМПЕТЕРА**

Освещаются недостатки толкования основополагающих учетных категорий. Для обоснования их сущности используется как авторское понимание, так и выдающихся ученых, экономистов и бухгалтеров прошлого и современных. Подчеркивается, что имеющаяся эклектика толкований категорий капитала и фонда предопределена отходом отечественной учетной теории от достижений мировой, и это обусловлено, как высказывался Й.-А. Шумпетер, "идеологическим видением", которое длительное время было у нас господствующим.

Ключевые слова: капитал, фонд, учетные категории.

Summary

Petr Homyn

**CAPITAL OR FUND: EVOLUTION OF UNDERSTANDING THE REGISTRATION
CATEGORIES ON THE BACKGROUND OF SCHUMPETER'S IDEAS**

In the article the author lights up the lacks of interpretation of fundamental registration categories. For the ground of their essence are used both author's understanding and prominent scientists, economists and accountants of the past and modern. It is underlined that present eclecticism of capital interpretations categories and fund is predefined walking of domestic registration theory away from acquisitions of world, and it is predefined, as spoke J. Schumpeter, by "ideological vision" which long time we had dominating.

Keywords: capital, fund, registration categories.